

DIJANA KORAĆ, *Religioznost humske vlastele u kasnom srednjem vijeku*, Crkva na kamenu, Mostar, 2015., 269 str.

U nakladi Crkve na kamenu medievistica Dijana Korać objavila je knjigu pod naslovom *Religioznost humske vlastele u kasnom srednjem vijeku*. Na početku knjige nalazi se sadržaj i uvod, a nakon toga tri poglavlja s podnaslovima. Na kraju knjige nalazi se popis kratica, izvori (neobjavljeni i objavljeni) i literatura, sažetak na engleskom, njemačkom i talijanskom jeziku, te popis imena i mjesta. Prednju koranicu krase dio poruke hercega Stjepana Vukčića Kosače.

U uvodnom dijelu autorica naglašava kako je tematika religioznosti već prepoznata u europskoj ali i hrvatskoj historiografiji, što se jasno vidi iz priličnoga broja radova objavljenih upravo na ovu temu. Za razliku od toga, ova tematika nije do sada obrađivana kada je u pitanju humska vlastela kasnoga srednjeg vijeka. Povjesničari su se u svojim dosadašnjim istraživanjima uglavnom bavili vjerskom pripadnošću humske vlastele.

Nadovezujući se na potonje, upravo prvo poglavlje u knjizi nosi naslov *Vjerska pripadnost humske vlastele* (str. 19-44). U njemu autorica odmah naglašava dvije važne stvari koje se mogu uočiti kada je u pitanju humska vlastela u kasnom srednjem vijeku. Prva se odnosi na to da su na području kasnosrednjovjekovnoga Huma bile prisutne sve tri crkvene zajednice, tj. Katolička crkva, Pravoslavna crkva i Crkva bosanska. Druga se ogleda u tome da je humska vlastela imala veoma tolerantan odnos prema pripadnicima spomenutih crkvenih zajednica. A sve navedeno ima i te kako veze s veoma specifičnim položajem Humske zemlje u to vrijeme. Tako se može uočiti da su Kosače, kao najveće feudalne gospodare u Humskoj zemlji, povjesničari svrstavali u sve tri crkvene zajednice pri čemu se posebno naglašava njihov dobar odnos s Crkvom bosanskom. Na njihovu dvoru i u njihovoj službi bili su pripadnici sve tri vjerske zajednice. Za razliku od toga za Radivojeviće-Jurjeviće-Vlatkoviće, vlastelu koja je imala posjede u zapadnom Humu, možemo sa sigurnošću reći kako su bili pripadnici Katoličke crkve, što posebno potvrđuju njihovi veoma dobri odnosi s franjevcima kao i samostani koji su podignuti na njihovu području. Sasvim drukčije prilike bile su na području istočno od Neretve gdje su se miješali utjecaji katoličanstva i pravoslavlja. Vlastela koja je imala posjede na tom području ubrajana je u jednu od ove dvije vjerske zajednice, a nedostatak povijesnih vrela onemogućuje nam donošenje sigurnijih zaključaka. U konačnici auto-

rica naglašava kako vjerska pripadnost nije imala ključnu ulogu kada se govori o religioznosti humske vlastele jer su sve tri vjerske zajednice pripadale kršćanstvu.

Drugo poglavlje nosi naslov *Religijski elementi u ispravama humske vlastele* (str. 45-115). U njemu autorica kroz tri konvencionalna dijela srednjovjekovnih isprava, uvod, sadržaj ili tekst, te zaključak ili eshatokol, analizira religijske elemente koji se nalaze u njima. Religijski elementi ili izričaji sadržani su u određenim diplomatskim formulama, a među njima prednjači invocacija, intitulacija s devocijom, sankcija i datacija. Međutim, religijske elemente moguće je pronaći i u ostalim diplomatskim formulama, što prije svega ovisi o vrsti i sadržaju isprave. Najveći broj isprava odnosi se na obitelj Kosača, a ponajviše na vojvodu Sandalja Hranića i hercega Stjepana Vukčića Kosaču. Sačuvano je znatno manje isprava vezanih za ostalu humsku vlastelu. Među ispravama prednjače one pisane na bosanici i u većini slučajeva odnose se na veze s Dubrovčanima. U uvodnom dijelu srednjovjekovnih isprava religijske elemente moguće je pronaći u invocaciji i intitulaciji s devocijom. Tako su srednjovjekovni humski velikaši svoje isprave započinjali simboličkom (znak križa) i verbalnom invocacijom ili pak jednom od njih. Najčešće se radilo o zazivu Božjega imena ili Presvetoga Trojstva u različitim oblicima. Formula devocije uglavnom je ujednačena i javlja se u obliku: milošću Božjom ili Božjom milošću, kojom su srednjovjekovni vladari, a prema tomu i humska vlastela, nastojali opravdati utemeljenost svoje vlasti. Autorica ovdje naglašava kako se formula pobožnosti ne nalazi u ispravama humske vlastele Sankovića, pri čemu treba naglasiti kako je za njih sačuvano veoma malo isprava. U središnjem dijelu isprava religijske elemente moguće je uočiti u formulama arenge, naracije, dispozicije i sankcije, pri čemu autorica ističe kako su određeni sastavni dijelovi u ispravama često izmiješani. Među navedenim diplomatskim formulama najzanimljivije su arenga i sankcija. Arenga se vrlo rijetko nalazi u ispravama, ali zato donosi zanimljive biblijsko-teološke citate i ispravama daje svečaniji oblik. Sankcija, a posebno duhovna, češće se nalazi u ispravama humske vlastele, a ponekad je vrlo opširna. Sastojala se uglavnom od prokletstva i zakletve i u njima se može uvidjeti kako se humska vlastela kune na križ, Evanđelje, četiri evanđelista, dvanaest apostola, 318 nicejskih otaca, Blaženu Djevicu Mariju, u svoju dušu, zapravo u sve što je kršćanima sveto. U konačnici religijske elemente moguće je pronaći i u završnom dijelu isprave ili eshatokolu. Iako religijski izričaji nisu tako brojni kao u drugim dijelovima isprava, ipak se mogu prepoznati u formuli datacije ali i aprekacije, gdje se naglašava da svaki posao treba započeti i završiti s Božjom pomoću.

U zadnjem poglavlju s naslovom *Indikatori religioznosti i pobožnosti humske vlastele* (str. 117-214) autorica analizira određene pokazatelje religioznosti i pobožnosti koji se mogu prepoznati kod humske vlastele. Autorica započinje sa štovanjem svetaca gdje je analiza određenih povijesnih izvora pokazala da je humska vlastela iskazivala iznimno štovanje prema Blaženoj Djevici Mariji, a čiji je kult općenito bio veoma raširen u kasnosrednjovjekovnoj Europi. Za širenje Marijina kulta bili su zaslužni i novi crkveni redovi osnovani u 13. stoljeću, a među njima posebno franjevci. Štovanje Djevice Marije može se vidjeti u ispravama humske vlastele, a posebno u njihovim zakletvama. Osim toga pojedina humska vlastela posjedovala je ikone s likom Djevice Marije kao i određene relikvije. U prilog činjenici da je kult Blažene Djevice Marije bio iznimno raširen na području Huma svjedoče i brojne crkve posvećene upravo njoj. Osim Djevice Marije humska vlastela štovala je i ostale svece među kojima se posebno ističu sv. Mihael arkandeo i sv. Juraj. Osim štovanja svetaca, humska vlastela je svoju religioznost i pobožnost iskazivala i postom. Iako su izvori za ovaj aspekt religioznosti vrlo rijetki, i uglavnom su vezani za obitelj Kosača, ipak se može vidjeti da su oni prakticirali post u vrijeme došašća i korizme. Dubrovački izvori u nekoliko slučajeva navode kako će pojedinim članovima humske vlastele dostaviti ribu u vrijeme došašća i korizme. Znatno manje izvora sačuvano je kada se govori o hodočašćima, koja su tijekom kasnoga srednjeg vijeka bila jedna od omiljenih oblika pobožnosti. Zasižno znamo da je Vladislav, sin hercega Stjepana Kosače, hodočastio u Loreto 1454. godine, inače veoma poznato Marijansko svetište. Hodočašća su se uglavnom vezala uz širenje kulta određenoga sveca ali i oprost grijeha. U tom aspektu može se istaknuti jedan zanimljiv podatak iz 1446. godine kada je papa Eugen IV. udijelio oprost grijeha svima koji u roku od pet godina posjete crkvu sv. Marije "de Bozaz" u Bosni i crkvu sv. Marije "de Rossetan" u Humu. U konačnici jedan od indikatora religioznosti i pobožnosti humske vlastele jesu i oporuke koje su sastavljali i muškarci i žene od 13. stoljeća pa nadalje. Iako oporuke nisu tako brojne kada je u pitanju humska vlastela, ipak su vrlo značajne jer svojom sadržajnošću donose znatno više podataka nego li neki drugi izvori. Autorica je analizirala četiri oporuke i to Jelene, udovice Vuka Hranića, zatim druge Jelene, udovice Sandalja Hranića, hercega Stjepana Vukčića Kosače, te njegove kćeri Katarine Kosača. Iz analiziranih oporuka može se vidjeti kako je humska vlastela bila ponajprije okupirana brigom za spas vlastite duše pa su oporučni legati u tom smislu bili iznimno veliki. Ova vrsta legata ovisila je prije svega o imovinskoj moći samoga oporučitelja, pa tako ne čudi što je herceg Stjepan za spas svoje duše ostavio 10.000 dukata. Najvrjedniji oporučni legati uglavnom su se zadržavali unutar obitelji.

Među njima ističu se ikone, relikvije, nakit, odjeća, posuđe i slično. Moglo bi se zaključiti da su oporuke možda i najzanimljivija vrsta izvora kada je u pitanju religioznost, jer nam omogućuju da barem donekle vidimo, između ostaloga, i o čemu su to razmišljali sastavljači oporuke u trenutcima kada su se opraštali od ovoga svijeta.

Kada se govori o povijesti kasnosrednjovjekovne Humske zemlje djelo povjesničarke Dijane Korać, *Religioznost humske vlastele u kasnom srednjem vijeku*, predstavlja doista inovativan i originalan rad jer ova tematika do sada nije bila predmet istraživanja. Po prvi put čitatelji se imaju priliku upoznati s religioznošću, odnosno pobožnošću humske vlastele. Za razliku od toga dosadašnja istraživanja uglavnom su se odnosila na utvrđivanje vjerske pripadnosti humske vlastele. Autorica je jasno naglasila i pokazala da vjerska pripadnost jednoj od onodobne tri crkvene zajednice nije bila presudna kada je riječ o religioznosti, jer su se sve tri crkvene zajednice nalazile u okrilju kršćanstva. Djelo je nastalo na temelju analize vrela, objavljenih i neobjavljenih, te relevantne literature. Kroz analizu isprava humske vlastele autorica je izdvojila brojne religijske elemente ili izričaje. Osim toga, u jasne pokazatelje religioznosti humske vlastele možemo dodati i štovanje svetaca, post, hodočašća te oporuke. Ovo djelo predstavlja iznimno vrijedan doprinos u proučavanju povijesti srednjovjekovne Humske zemlje, a svojim sadržajem sigurno će se uklopiti i u znatno šire okvire.

Goran Mijočević